

Узагальнюючи результати дослідження, відзначимо, що в структурі емоційно-вольової регуляції на межі підліткового і юнацького віку реалізуються такі основні властивості особистості, що здійснюють функцію детермінації емоційно-вольової регуляції: моральна нормативність, комунікативна емоційність, самоконтроль, соціальна сміливість, емоційна стійкість, впевненість у собі.

Відзначимо, що особистісні фактори, які за методикою Кеттелла характеризують інтелектуальні особливості, за результатами нашого дослідження практично не включені в систему кореляційних зв'язків, на що вказує відносно слабка інтенсивність зв'язків з іншими аналізованими діагностичними показниками. Тобто зазначені показники не достатньо інтегровані в систему емоційно-вольової регуляції в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

ВИСНОВКИ

Психологічний аналіз отриманих результатів експериментального дослідження показав, що розвиток емоційно-вольової регуляції детермінується як регуляторно-вольовими й емоційними компонентами, так і системою індивідуально-особистісних властивостей особистості, домінуючу позицію в якій на кожному етапі вікового розвитку займають певні фактори (властивості) особистості.

Специфічні особливості кореляційних зв'язків у досліджуваних групах підлітків проявляються у співвідношенні розвиненості комунікативно та емоційно забарвлених особливостей темпераменту і ступені зрілості (моральна нормативність, вольовий і емоційний самоконтроль, комунікативна емоційність) особистості. Таким чином, розвиток і функціонування емоційно-вольової регуляції в перехідний період від підліткового до юнацькому віку детермінується інваріантним комплексом особистісних властивостей.

Подальше дослідження в обраному напрямку дозволить поглибити існуючі уявлення про механізми емоційно-вольової регуляції, які визначають динаміку її зростання, та створити психологічні засоби актуалізації цих механізмів в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровская Э.М. Адаптированный модифицированный вариант детского личностного вопросника Р. Кеттелла : метод. рекоменд. / Э.М. Александровская, И.Н. Гильяшева. – [2-е изд.]. – М. : ФОЛИУМ, 1995. – 34 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М. : Изд-во Института практической психологии, 1995. – 352 с.
3. Быков А.В. Становление волевой регуляции в онтогенезе : учеб. пособ. / А.В. Быков, Т.И. Шульга. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 168 с.
4. Дрокина О.В. Развитие когнитивной и эмоционально-волевой регуляции деятельности младших подростков : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Дрокина Ольга Викторовна. – М., 2007. – 20 с.
5. Дьяченко К.И. Эмоционально-волевая регуляция учебной деятельности младшего подростка : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Дьяченко Кристина Игоревна. – М., 1999. – 141 с.
6. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции : учеб. пособ. / В.А. Иванников. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2006. – 208 с.
7. Ильин Е.П. Психология воли / Е.П. Ильин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с. – (серия «Мастера психологии»).
8. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2007. – 783 с. – (серия «Мастера психологии»).
9. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла : учеб.-метод. пособие / А.Н. Капустина. – СПб. : Речь, 2006. – 104 с.
10. Каяшева О.И. Личностная рефлексия как возрастное психологическое новообразование / О.И. Каяшева, Г.Г. Кравцов // Вестник РГГУ. – №1. – 2006. – С. 116–125.
11. Маслова Н.Ф. Воспитание эмоционально-волевой культуры в системе формирования жизнеспособности будущего специалиста / Н.Ф. Маслова, П.Г. Анисимов // Образование и общество. – 2005. – №4. – С. 110–112.
12. Моросанова В.И. Стиль саморегуляции поведения (ССПМ) : руководство / В.И. Моросанова. – М. : Когито-Центр, 2004. – 44 с. (Психологический инструментарий).
13. Психологу для работы. Диагностичні методики : збірник / [уклад. М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. – [вид. 2-ге, виправл.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 616 с.
14. Славгородская Е.Л. Концепция психической регуляции О.В. Дашкевича / Е.Л. Славгородская // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – № 2. – 2010. – С. 13–18.
15. Чумаков М.В. Эмоционально-волевая регуляция деятельности как интегральный процесс / М.В. Чумаков // Вестник Курганского государственного университета. – Спецвыпуск, посвященный 50-летию факультета психологии, валеологии и спорта. – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2008. – №2 (12). – С. 104–106.

УДК 159.955:615.851-057.4

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО РІВНЯ ЗНАННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Л.Ф. Щербина

кандидат психологічних наук, асистент кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті подано модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта. Запропоновано комплекс методів дослідження відповідно до цієї моделі. Представлено опис основних методів дослідження означеного феномену.

Ключові слова: метатеоретичний рівень знання, психотерапевт, епістемологічні стилі, картини світу, здоровий глузд.

В статье представлена модель метатеоретического уровня знания психотерапевта. Предложен комплекс методов исследования в соответствии с этой модель. Представлено описание основных методов исследования обозначенного феномена.

Ключевые слова: метатеоретический уровень знания, психотерапевт, эпистемологические стили, картины мира, здравомыслие.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Від характеру міркувань психотерапевта протягом психотерапевтичної взаємодії з клієнтом значною мірою залежать як процесуальні, так і результативні аспекти психотерапії. Функціонування змістового боку фахового мислення психотерапевта обумовлене теоріями особистості та психотерапії, які він вивчає у процесі професіоналізації. Однак не завжди актуальні особистісні проблеми клієнта можуть бути розв'язані у рамках відомих теорій. У таких випадках стає очевидною необхідність самостійності фахового мислення. Відмітними особливостями метатеоретичного мислення психотерапевта є самостійність, цілісність, організованість. Це варіант теоретичного мислення, збагаченого результатами усвідомлення власних метатеоретичних орієнтирів – правил та принципів мислення. Однак, донині не запропоновано задовільних психологічних методів, які б дозволяли виявити такі основоположні орієнтири у тієї чи іншої категорії осіб.

Праці, у яких можемо знайти витoki для вирішення завдання виявлення та опису метатеоретичних орієнтирів та відповідного рівня мислення психотерапевта, це філософські джерела, що стосуються метатеоретичного рівня знання [4; 5; 8], та психологічні роботи, у яких акцентовано увагу на стилях мислення [1; 7] та на специфіці та ефективності професійної діяльності психотерапевта [2; 3].

Мета статті – представити модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта та відповідні методи дослідження зазначеного феномену.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Вивчення змістового боку метатеоретичного мислення зводиться до дослідження метатеоретичного рівня знання. Нижче коротко розглянемо модель та докладніше – методику дослідження метатеоретичного рівня знання психотерапевта.

Отже, модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта базується на уявленні про цей рівень знань як взаємодію трьох найважливіших компонентів: картини світу, епістемологічного стилю та концептів здорового глузду.

Метатеоретичний рівень знання утворює певну систему координат, у якій, власне, й розгортається мислення психотерапевта. Між складовими цього рівня існують взаємозв'язки. Епістемологічний (пізнавальний) стиль складається на основі гносеологічних, логіко-методологічних та аксіологічних принципів, якими керується психотерапевт. Це стійка система загальноприйнятих методологічних нормативів та узагальнених принципів, на які спирається психотерапевт. Вона існує у тісному зв'язку з картиною світу останнього. Загалом, між картиною світу та стилем мислення психотерапевта існують діалектичні відношення: з одного боку, існуюча картина світу впливає на формування стилю мислення, з іншого – стиль мислення, властивий фахівцю, специфікує його картину світу.

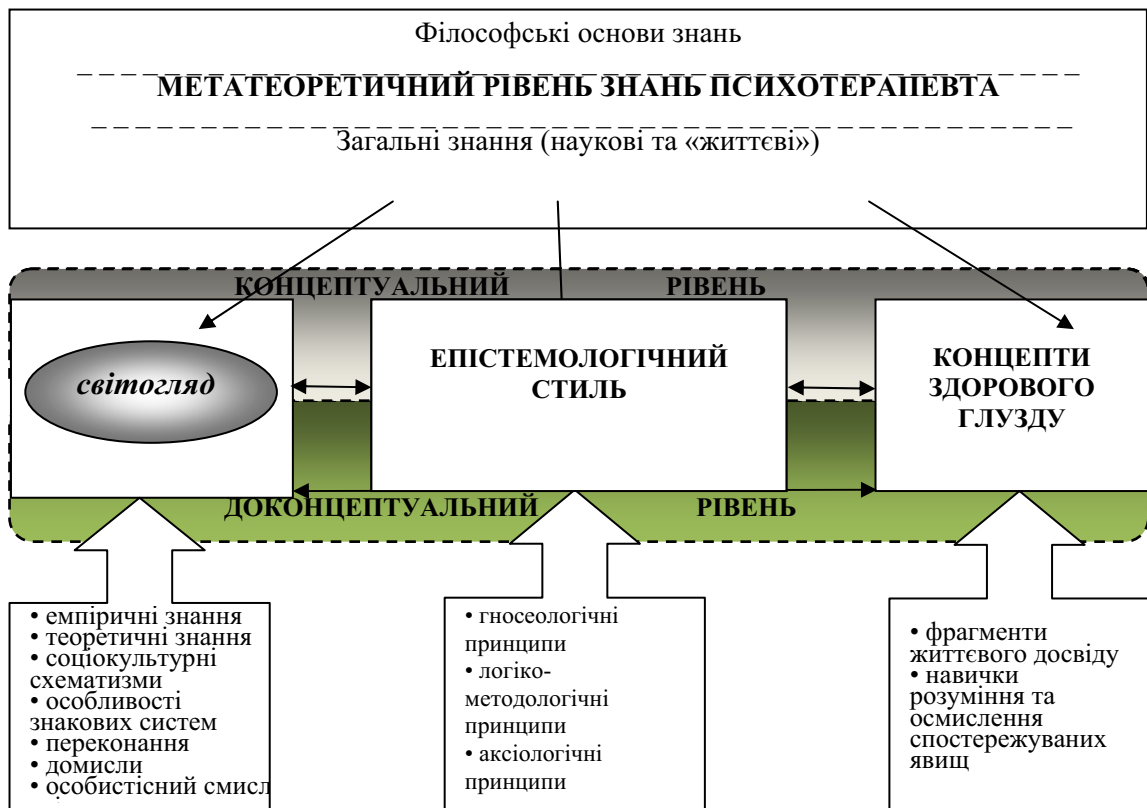

Рис. 1. Модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта

І з епістемологічним стилем, і з картиною світу зв'язані концепти здорового глузду. Здоровий глузд у філософії та психології розуміється як значною мірою неусвідомлювана сукупність способів пояснення та оцінки спостережуваних явищ зовнішнього та внутрішнього світу. Епістемологічний стиль психотерапевта коригує та значною мірою обумовлює концепти здорового глузду та наявну картину світу. У той же час,

концепти здорового глузду та картина світу є деякими відносно стійкими метатеоретичними утвореннями, у контексті яких відбувається становлення властивого людині епістемологічного стилю.

Необхідність емпіричної перевірки створеної моделі (див. *рис. 1*) спонукала до пошуку відповідних психодіагностичних методів. Оскільки окреслена нами тема є новою у психологічній науці, виникла потреба у створенні адекватного діагностичного інструментарію та перевірці його параметричних якостей.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нижче наведено опис методичного інструментарію, який входить до загальної методики дослідження. Тест «*Картина світу*» та тест «*Епістемологічні стилі*» створено автором відповідно до концепції дослідження. У обраному підході використовується виведена О.Ф. Лосевим класифікація типів мислення, які існували в історії розвитку людської думки [4]. Усі ці типи, або ж стилі, мислення утворюють індивідуальний епістемологічний профіль. Тест «Епістемологічні стилі» створено через використання 20 варіантів комбінацій із п'яти слів, кожне з яких відповідає одному із п'яти стилів мислення, виведених О.Ф. Лосевим. Кожна п'ятірка слів утворює систему, всередині якої є «представник» кожного стилю, причому таким «представником» слово стає лише всередині цієї системи, взяте ж саме по собі воно не обов'язково пов'язане з якимсь стилем. Досліджуваному пропонується обрати по два слова із кожної п'ятірки, які характеризують його більшою мірою. Кількість слів, обраних із кожної категорії, дає уявлення про епістемологічний профіль досліджуваного.

Для оцінки надійності та валідності тесту було проведено відповідні діагностичні процедури. Для перевірки надійності здійснювався кореляційний аналіз міри зв'язку показників шкал тесту при тестуванні та ретестуванні. Тестування та ретестування проводилися з інтервалом в один місяць у наближених умовах, відповідно до вимог, що висуваються щодо проведення перевірки надійності тестів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Значення кореляцій між показниками відповідних шкал тесту, отриманими при тестуванні та ретестуванні, наведено у *табл. 1*.

Таблиця 1

Кореляції шкал тесту «Епістемологічні стилі»

Шкали	Здоровий глузд	Феноменологічний	Континуальний	Діалектичний	Аритмологічний
Здоровий глузд	0,879**	-0,382**	0,310**	-0,236**	0,007
Феноменологічний	-0,380**	0,852**	-0,121	0,218**	-0,523**
Континуальний	-0,350**	-0,017	0,812**	-0,254**	-0,144*
Діалектичний	-0,152*	0,112	-0,189**	0,834**	-0,454**
Аритмологічний	-0,005	-0,478**	-0,122	-0,467**	0,908**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Як видно із *табл. 1*, значення кореляцій показників відповідних шкал при тестуванні та ретестуванні позитивні й досить високі.

Для перевірки валідності тесту було використано метод експертних оцінок. Досліджувались студенти психологічних факультетів (денної та заочної форм навчання). Серед досліджуваних було чоловіків 37,5%, жінок – 62,5%. Вік досліджуваних – від 20 до 46 років, $M = 28,0$, $SD = 7,2$.

У якості експертів виступили студенти тієї ж навчальної групи, до якої належить досліджуваний. Досліджуваним було запропоновано здійснити процедуру вибору щодо себе і шести однокласників, з якими вони знайомі найкраще, тобто було отримано показники самооцінки та усередненої оцінки епістемологічних стилів досліджуваних.

У *табл. 2* наведено коефіцієнти кореляції між самооцінкою та усередненою експертною оцінкою епістемологічних стилів.

Таблиця 2

Аналіз міри зв'язку між показниками епістемологічних стилів та оцінками їх експертами

Епістемологічні стилі	Коефіцієнт кореляції
Здоровий глузд	0,793**
Феноменологічний	0,748**
Континуальний	0,755**
Прагматичний	0,647**
Аритмологічний	0,760**

Як бачимо із *табл. 2*, між показниками самооцінки та експертної оцінки ЕС існують високі значущі кореляції, які засвідчують подібне бачення досліджуваних епістемологічних характеристик досліджуваним та особами, які його добре знають.

Було відслідковано також кореляції шкал тесту «Епістемологічні стилі» із шкалами тесту «Стилі мислення», розробленого А.Ф. Харрісоном, Р.М. Бремсоном та адаптованого А.А. Алексеевим [1]. Теоретичною базою підходу А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона до вивчення стилів мислення є результати дослідження філософських систем пізнання дійсності [1, 206–207]. Це дослідження виконане відомим методологом і фахівцем з теорії систем С.У. Чарчмен. П'ять епістемологічних моделей (моделей пізнання

світу), описаних С.У. Чарчмен, стали основою для виділення п'яти чистих стилів мислення в концепції А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона. Цікаво, що одночасно і цілком незалежно від інших Ю. Бачлер [1] описав п'ять типів методології філософських досліджень, які добре корелюють з типологією С.У. Чарчмена. Відповідно до стилів, виокремлених А.Ф. Харрісоном, Р.М. Бремсоном, чітко потрапляють стилі пізнавального ставлення до світу, виведені О.Ф. Лосевим.

Стилі, представлені у цьому методі, М.О. Холодна відносить до інтелектуальних стилів – стилів постановки та розв'язання проблем, які у ієрархії пізнавальних стилів знаходяться найближче до вершини цієї ієрархії – епістемологічних стилів [7, 249]. Дані щодо зв'язку показників тестів «Епістемологічні стилі» та «Стилі мислення» наведено у *табл. 3*.

Таблиця 3

Кореляційна матриця показників епістемологічних та інтелектуальних стилів

Стилі		Інтелектуальні стилі				
		Синтетичний	Ідеалістичний	Прагматичний	Аналітичний	Реалістичний
Епістемологічні стилі	Здоровий глузд	0,099	0,066	0,564** -	-0,192*	-0,225**
	Феноменологічний	0,110	-0,268**	0,046	0,536**	-0,154*
	Контину-альний	0,559**	-0,095	-0,177*	-0,117	-0,144*
	Діалектичний	-0,246**	-0,229**	0,184**	0,178**	0,537**
	Аритмоло-гічний	-0,057	0,533**	-0,208**	-0,338**	-0,021

** $p < 0,01$.

Зміст опису представлених у тесті А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона інтелектуальних стилів відповідає змісту опису епістемологічних стилів, з якими виявлені зазначені зв'язки.

Уважніше дослідивши теоретичне підґрунтя тесту А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона [1], отримуємо підстави для висновку про те, що високі показники кореляції між відповідними показниками інтелектуальних та епістемологічних стилів відображають не лише «вертикальні» зв'язки між ними (тобто зв'язки між вищими та нижчими рівнями стильової поведінки особистості), але й «горизонтальні» зв'язки. Йдеться про те, що стилі мислення, представлені у тесті А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона, які М.О. Холодна відносить до інтелектуальних, насправді є також епістемологічними.

Справді, опора А.Ф. Харрісона, Р.М. Бремсона у своєму підході на результати дослідження філософських систем пізнання дійсності [1, 206–207], а саме – на виділені п'ять епістемологічних моделей, тобто моделей пізнання світу, описаних С.У. Чарчменом, та п'ять типів методології філософських досліджень, описаних одночасно Ю. Бачлером [8], свідчить про дослідження ними саме епістемологічних стилів.

Нижче наведено опис виявлених епістемологічних стилів.

1. Наївно-реалістичний стиль (розсудливість). Цей стиль мислення первинний щодо решти. Наївно-реалістичний стиль спирається на логіку очевидності: «Це так, тому що це так: це очевидно». Людина, у якій виражений такий стиль мислення, більшою мірою розсудлива, ніж логічно мисляча. У багатьох ситуаціях розсудливість не менш важлива, ніж доказовість: коли виходять суперечливі висновки, засновані на логіці доказовості, рятує розсудливість. Переважання наївно-реалістичного стилю в епістемологічному профілі мислення свідчить про здатність людини бути вільною від «засилля евристик» і утримувати в полі уваги якісь основоположні ідеї, які були, є і будуть, а не з'явилися в результаті дослідження, аналізу, інтуїтивного осягнення або діалектичного виведення. Це мислення, яке не визначає, не вивчає, не виводить, але яке спирається на якісь вивірені істини. Це непередумовне мислення.

2. Феноменологічний (описовий) стиль. На відміну від попереднього стилю мислення, феноменологічний стиль відображає передумовне мислення. Висновок у ньому залежить від посилання. Це мислення описове, визначене, доказове, дискретне, наукове. Людина, що володіє цим епістемологічним стилем, не обмежується логікою здорового глузду, очевидності, любить доказовість і визначеність. Вона так і каже: «Давайте визначимось» або «Визначимо поняття». На відміну від стилю розсудливості, в феноменологічному стилі чітко простежуються принципи побудови думки. В якості таких принципів використовуються формально-логічні схеми мислення. У промові людина з вираженим феноменологічним стилем користується зв'язками: «якщо, то», «або, або» тощо. Це мислення знаходить межі понять, предметів і явищ, описує, визначає пізнаваний світ.

«Слабкі місця» цього стилю: він сприятливий для маніпуляцій. Ним легко керувати шляхом посилань. Створюючи ілюзію достовірності посилання, маніпулятор отримує очікуваний висновок.

3. Континуальний стиль (становлення). Це містичне, трансцендентальне, алогічне мислення. Люди з цим стилем мислення бачать світ під кутом зору його мінливості, розвитку, перетворення. Для континуального мислення характерна відсутність звичної для доказового мислення опори на причинно-наслідковий зв'язок. Цей стиль мислення об'єднує в собі чуттєву інтуїцію і логіку, утворюючи щось третє – інтелектуальну інтуїцію. Континуальне мислення може побачити результат того, що відбувається, зміни за кілька кроків без вчинення цих самих логічних кроків – своєрідний стрибок, переліт через невідомі ланки логічного ланцюга.

Людину з цим стилем мислення захоплює усе, що виходить за власні межі, мінливе, що розвивається, як в ефектах анімації, в інше. Її вабить таїнство перетворення, становлення, містика. До слабких сторін стилю слід віднести недостатню увагу до «статичного світу», до фактів і реалій, недостатність реалістичності, схильність до життя в «області чистого сенсу».

4. Діалектичний (прагматичний) стиль. Діалектичне мислення – мислення організуюче, таке, що погоджує, зв'язує. Для цього стилю важливим є розуміння того, що ціле більше суми його частин, властивостей, ознак.

Діалектик бачить предмет думки одночасно в безперервному становленні і в організації. Організація ж передбачає «примирення» існуючих протиріч між частинами в цілому. Для того щоб ціле залишалось цілим, а не розпалося на безліч складових його частин, в ньому повинні бути примирені, узгоджені суперечливі тенденції, що розривають ціле на частини. У будь-якому оформленому, фактичному, втіленому є організація, в якій примирені протиріччя. Тому діалектичне мислення з великою повагою ставиться до фактичного, втіленого, того, що сталося, що відбулося, організованого.

Людина з діалектичним стилем мислення не поспішає віддавати перевагу одній з полюсних точок зору, а шукає спосіб організації цих точок зору в щось більше, що об'єднує їх. Пошук третього, яке синтезує суперечливі тенденції, знаходження середнього шляху – шляху між двома альтернативами – головна стратегічна установка діалектичного стилю мислення. Це пошук кращого втілення, кращої організації частин в цілому, яким би воно не було, – особисте життя, життя організації, колективу, продукт творчості тощо.

Переважання діалектичного епістемологічного стилю характеризує людину, що мало піддається маніпуляціям, зомбуванню і т.п. Це пов'язано з наявністю міцного розумового каркасу в психіці. Здатність змінювати точку зору на предмет думки, сумішати різні точки зору забезпечує повноту, цілісність бачення.

У той же час недоліками діалектичного стилю мислення є недостатня стійкість та чіткість, надто висока критичність. Діалектику буває важко зробити вибір між альтернативами, оскільки обидві здаються однаково привабливими. Критичність до будь-якого вибору може більшою мірою сприяти руйнівним процесам, аніж процесам творення.

5. Міфологічний (аритмологічний) стиль. Цей стиль мислення ще можна назвати міфологічним, художнім, аритмологічним. Головна його особливість – вихід за рамки зрозумілого, незаперечного, усталеного. У цьому відношенні він протилежний діалектичному стилю мислення, орієнтованому на розуміння організації знайомих, сформованих елементів в єдине ціле. Міфологічний стиль передбачає відкриття якогось організуючого, смислоорганізуючого принципу, та пов'язує воедино незрозумілі моменти.

Людина з міфологічним стилем мислення в першу чергу знаходить ідею – принцип осмислення складного феномена. Цей епістемологічний стиль осягає дійсність художніми засобами. Герой твору, як і герой міфу чи казки, являє собою символ деякого принципу, наприклад, уособлює собою абсолютну свободу, безмежну силу і т.д. Цілісний сюжет для цього стилю важливіший, ніж окремі деталі; ідея, сенс, принцип важливіші за реалістичність сюжету. Міфологічний стиль мислення пов'язаний із смисловим багатством, живить, наповнює смислами реальність, яка «оживає» і змінюється в міфологічному, художньому просторі. Людина з таким епістемологічним стилем бачить реальність повніше, більш нестандартно, іменує її незвичайним для більшості чином, але мова йде саме про реальність. У багатьох представників професії психотерапевта є вираженням цей стиль.

Кожний стиль мислення діалектично пов'язаний із відповідною картиною світу, яка є фактичним виявом того чи іншого стилю. Наївно-реалістичний стиль мислення пов'язаний із наївно-реалістичною картиною світу; феноменологічний стиль – причинно-наслідковою картиною світу; континуальний стиль – містичною картиною світу; діалектичний стиль – із діалектико-алгоритмічною картиною світу; нарешті міфологічний стиль – із міфологічною картиною світу.

Тест *«Картини світу»* відповідно виявляє тип сформованої у досліджуваного картини світу. Досліджуваному пропонується для ранжування 25 визначень світу – по 5 визначень для кожної картини світу. Визначення розміщені за принципом випадкової організації. 1-й ранг присвоюється найвдалішому, на думку досліджуваного, визначенню, 25-й – найменш вдалому. При обробці результатів першому рангу присвоюється 25 балів, останньому, відповідно, 1. Підрахунок балів за кожною із п'яти шкал дозволяє оцінити представленість характеристик тієї чи іншої картини світу у окремого досліджуваного.

Для повнішого вивчення епістемологічного стилю та картини світу психотерапевта було використано й інші методи. Для дослідження картини світу використано також *графічний варіант семантичного диференціалу*, запропонований В.Ф. Петренком [6, 107–113]. Він представляє собою 30 пар графічних об'єктів, які мають вербальні еквіваленти. У нашому дослідженні досліджуваному пропонується обрати по одному графічному об'єкту із кожної пари, такому, який більше відповідає власному уявленню про світ. Вибір цього методу визначений можливістю отримати дані про доконцептуальний рівень картини світу, оскільки для вибору досліджуваному не пропонуються варіанти здійсненої концептуалізації та не ставиться вимога здійснити концептуалізацію самостійно. Дані цього методу надалі порівнюються та вивчаються разом із результатами описаного вище методу дослідження картини світу.

Для виявлення концептів здорового глузду було використано ще один тест, створений автором на основі методу семантичного диференціалу. Тест названо *«100 прислів'їв»*. Досліджуваному пропонується оцінити ступінь своєї згоди із 100 прислів'ями за шкалою від -3 до +3. При створенні тесту бралось до уваги, що прислів'я – це зосередженість концептів здорового глузду, які формувались, «відшліфовувались» протягом тривалого часу. Якщо досліджуваній з ними погоджується, то, очевидно, вони близькі до його власних концептів здорового глузду. Надалі при достатній кількості обстежень будуть виділені фактори, що ляжуть в основу виділення відповідних шкал.

ВИСНОВКИ

Таким чином, метатеоретичний рівень знання відображає змістовий бік метатеоретичного мислення психотерапевта. Модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта містить такі основні складові: картина

світу, епістемологічний стиль, концепти здорового глузду; картина світу та епістемологічний стиль перебувають у діалектичних відношеннях.

Відповідно до цієї моделі запропоновано комплекс психодіагностичних методів, які дозволяють вивчити змістові аспекти метатеоретичного мислення психотерапевта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А.А. Поймите меня правильно, Или книга о том, как найти свой стиль мышления, эффективно использовать интеллектуальные ресурсы и обрести взаимопонимание с людьми / А.А. Алексеев, Л.А. Громова. – СПб. : Экономическая школа, 1993. – 352 с.
2. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А.Ф. Бондаренко. – [изд. 4-е, испр. и доп.]. – К. : Освіта України, 2007. – 332 с.
3. Завьялов В.Ю. Смысл нерукотворный: Методология дианалитической терапии и консультирования / Владимир Завьялов. – Новосибирск : ИД «Манускрипт», 2007. – 286 с.
4. Лосев А.Ф. Типы античного мышления / Античность как тип культуры / А.Ф. Лосев, Н.А. Чистякова, Т.Ю. Бородай и др. – М. : Наука, 1988. – С. 78–105.
5. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учеб. пособие / Л.А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция ; МПСИ : Флинта, 2005. – 464 с.
6. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – [2-е изд. доп.]. – СПб : Питер, 2005. – 480 с.
7. Холодная М.А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума : учебное пособие / М.А. Холодная. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 304 с.
8. Buchler, J. Metaphysics of natural complexes / Justus Buchler [edited by Kathleen Wallace and Armen Marsoobian with Robert S. Corrington ; Introduction by Kathleen Wallace] ; [2, expanded ed.] ; [included bibliographical references and index]. – N.Y. : Suny Press, 1990. – 308 p.

УДК 159.923

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ Й АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

О.Р. Щіпановська

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики, обліку та аудиту*

У статті розглядаються специфіка та різноманітність поглядів на природу асертивності у вітчизняній та зарубіжній психології, аналізуються стилі поведінки, з'ясовуються основні ознаки та значення асертивної поведінки. Підкреслено важливість розвитку асертивності як якості особистості та як конструктивної форми міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: асертивність, принципи асертивності, асертивна поведінка, соціально-психологічна компетентність, агресивна поведінка, пасивна поведінка, незалежність, самостійність, цілеспрямованість, особиста позиція, стабільність, адаптивність, соціалізація.

В статье рассматриваются специфика и разнообразие взглядов на природу асертивности в отечественной и зарубежной психологии, анализируются стили поведения, определяются основные признаки и значение асертивного поведения. Подчеркнута важность развития асертивности как качества личности и как конструктивной формы межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: асертивность, принципы асертивности, асертивное поведение, социально-психологическая компетентность, агрессивное поведение, пассивное поведение, независимость, самостоятельность, целенаправленность, личная позиция, стабильность, адаптивность, социализация.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку суспільства зростає роль людини та її соціально-психологічної компетентності у процесі побудови правової і суверенної держави. Саме на рівні особистості відбувається усвідомлення того, що без ґрунтовних соціально-психологічних знань і вмінь неможливо продуктивно будувати соціальні та міжособистісні стосунки, налагоджувати міжнародні контакти, сприймати та оцінювати інших людей, здійснювати обмін думками, інформацією, впливати одне на одного, регулювати власну поведінку. Якість соціального життя людини великою мірою залежить від характеру її спілкування і взаємодії з іншими людьми. У цих умовах зростає актуальність формування в молодого покоління здатності до співпраці, комунікабельності й толерантності, базисних якостей особистості. Засвоєння конструктивних навичок міжособистісної взаємодії, усвідомлення важливості та різниці між різними стилями поведінки у повсякденному та діловому житті, підвищення рівня впевненості у собі постають основними завданнями передусім перед молоддю країни.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури у вітчизняній та західній психології ми ставимо за **мету** виділити характерні психологічні особливості асертивності та ознаки асертивної поведінки для подальшого розвитку асертивних якостей особистості на шляху подолання складних проблем соціалізації та адаптації у суспільстві.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

У психології термін «асертивність» (assertiveness від англійського дієслова assert – наполягати, стверджувати, заявляти, відстоювати; від лат. assero – претендувати) розуміється як якість особистості, як здатність людини конструктивно відстоювати свої права, демонструвати позитивне і шанобливе ставлення до інших людей, як здатність захищати власні інтереси, формулювати і відстоювати свою думку, вільно висловлювати свої почуття і емоції, досягати поставленої мети, не порушуючи права інших людей, брати на себе відповідальність за власну поведінку [7; 21; 24].